

РОЗДІЛ 10

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.231.2:351.74

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-9/58>

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ПРАВ ЛЮДИНИ

THE SOCIO-LEGAL DIMENSION OF THE FOOD SECURITY IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS LAW

Волченко Н.В., к.е.н., доцент,
завідувач кафедри приватного права та соціального забезпечення
Сумський національний аграрний університет

Кошман Б.Р., студент II курсу магістратури юридичного факультету
Сумський національний аграрний університет

Стаття присвячена комплексному дослідженню соціально-правового виміру продовольчої безпеки в контексті міжнародного права прав людини. Автори розглядають еволюцію міжнародно-правового підходу до забезпечення продовольчої безпеки, наголошуючи на її взаємозв'язку з правом на продовольство. У роботі досліджено історичні та теоретичні засади становлення права на продовольство в міжнародному праві, вплив демографічних, економічних, політичних, екологічних та інших чинників на формування міжнародних інституцій і нормативно-правової бази у цій сфері. Показано, що міжнародні договори, резолюції та керівні принципи сучасних міжнародних урядових організацій створили підґрунтя для закріплення цього права як юридичного зобов'язання держав.

Особливу увагу приділено розмежуванню понять «право на продовольство» та «продовольча безпека», визначенню їхніх відмінностей і точок перетину. Право на продовольство трактується як юридично гарантоване індивідуальне право кожної людини, тоді як продовольча безпека розглядається у площині колективної відповідальності міжнародної спільноти. Автори доводять, що їхнє поєднання формує інтегрований підхід, необхідний для запобігання порушенням прав людини навіть у країнах із відносно високим рівнем продовольчої забезпеченості.

У статті проаналізовано судові та позасудові механізми захисту цього права. Наведено приклади судових прецедентів, які ілюструють можливості відновлення порушених прав у сфері доступу до продовольства. Встановлено важливість національної соціальної політики та систем соціального забезпечення як інструментів практичної реалізації права на продовольство, зокрема через програми продовольчої допомоги та соціальні виплати. Контроль може покладатися на наднаціональні структури.

Зроблено висновок, що право на продовольство є неодмінним компонентом міжнародної системи захисту прав людини, реалізація якого потребує узгоджених дій держав, міжнародних організацій та громадянського суспільства. Ефективне забезпечення цього права можливе лише за умов інтегрованого підходу, що охоплює правові, соціальні та економічні механізми.

Ключові слова: право на продовольство, продовольча безпека, права людини, соціальні права, міжнародне право, механізми захисту, соціальна політика, сталий розвиток.

The article deals with a comprehensive study of the socio-legal dimension of food security in the context of international human rights law. The authors consider the evolution of the international legal approach to ensuring food security, focusing on its relationship with the right to food. The paper examines historical and theoretical foundations of the formation of the right to food in international law, the influence of demographic, economic, political, environmental and other factors on the formation of international institutions and the regulatory framework in this area. It is shown that international treaties, resolutions and guiding principles of existing international governmental organisations have created the basis for consolidating this right as a legal obligation of states.

Particular attention is paid to the distinction between the concepts of "right to food" and "food security", determining their differences and points of intersection. The right to food is interpreted as every person's legally guaranteed individual right. In contrast, food security is considered in the context of the international community's collective responsibility. The authors argue that their combination forms an integrated approach necessary to prevent human rights violations even in countries with a relatively high level of food security.

The article analyses judicial and extrajudicial mechanisms for protecting this right. Examples of judicial precedents illustrate the possibilities of restoring violated rights in the field of access to food. The importance of national social policy and social security systems for practically implementing the right to food is established, particularly through food aid programs and social payments. Control can be entrusted to supranational structures.

The conclusion is made that the right to food is an integral component of the international system for the protection of human rights, the implementation of which requires coordinated actions by states, international organisations and civil society. Effective implementation of this right is possible only under an integrated approach, encompassing legal, social and economic mechanisms.

Key words: right to food, food security, human rights, social rights, international law, protection mechanisms, social policy, sustainable development.

Постановка проблеми. Право на продовольство є фундаментальним елементом системи прав людини та водночас важливою соціально-правовою категорією. Воно має подвійний характер. З одного боку, це право людини, закріплене у міжнародно-правових документах і механізмах захисту. З іншого боку, воно належить до соціально-економічних прав, адже пов'язане із соціальним забезпеченням, захистом вразливих груп та рівністю доступу до ресурсів. Такий

соціально-правовий аспект дозволяє розглядати право на продовольство як частину системи соціальної політики держави. Його реалізація не обмежується лише міжнародними договорами та стандартами. Вона потребує ефективної політики держави, законодавчого забезпечення та відповідних адміністративних механізмів. Держава має гарантувати доступ до достатнього та безпечного харчування для всіх категорій населення. Особливу увагу слід приділяти недо-

пущенню дискримінації та забезпеченню рівних можливостей. Міжнародні механізми захисту сприяють реалізації цього права та відновленню порушених прав. Продовольча безпека виступає ключовим елементом для його практичної реалізації. Вона передбачає доступність продуктів, їхню якість та стабільність постачання. Юридичні інструменти забезпечують відповідальність держав за порушення права на продовольство. Інтегрований підхід дозволяє поєднувати соціальні, економічні та правові аспекти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій щодо соціально-правового виміру права на продовольство показує, що дослідження сьогодні здійснюються з акцентом на соціальну політику та механізми захисту прав людини. Так, своїй статті Х. Елвер [1] аналізує еволюцію права на продовольство як юридичного зобов'язання держав, підкреслюючи важливість його визнання та реалізації на національному рівні. К. Голей [2] розглядає реалізацію права на продовольство у поточних дослідженнях у контексті місцевих ініціатив та політик у Європі, а М. С. Хассан [3] – прав корінних народів та вразливих груп населення.

Наявні позиції, згідно з якими застосування міжнародного права прав людини для розв'язання проблеми голоду пропонується через ратифікацію та імплементацію відповідних міжнародних договорів [4]. У будь-якому випадку провідною можна вважати роль верховенства права у трансформації продовольчих систем, зокрема через забезпечення права на належне харчування [5]. Останні дослідження підкреслюють важливість інтеграції соціально-правового виміру в реалізацію права на продовольство. Це можливо через розробку та впровадження політик, спрямованих на забезпечення доступу до харчування для всіх верств населення, створення механізмів підтримки вразливих груп населення, зокрема через програми продовольчої допомоги та соціальні виплати, а також забезпечення доступу до правового захисту для осіб, чий права на продовольство були порушені, включаючи національні та міжнародні механізми.

Мета дослідження полягає у всебічному дослідженні соціально-правового виміру продовольчої безпеки та права на продовольство в системі міжнародного права

прав людини. Право на продовольство розглядається не лише як універсальна правова норма, закріплена міжнародними договорами, а і як соціальне право, безпосередньо пов'язане із забезпеченням гідного рівня життя, захистом вразливих груп та рівністю доступу до ресурсів. Основні завдання дослідження: проаналізувати історичні та теоретичні засади становлення права на продовольство у міжнародному праві; з'ясувати співвідношення між категоріями «право на продовольство» та «продовольча безпека», визначивши їхні відмінності й точки перетину; дослідити міжнародні та регіональні механізми реалізації цього права, а також роль спеціалізованих інституцій.

Виклад основного матеріалу. Історія міжнародного регулювання показує, яку роль відіграють демографічні, економічні, політичні та екологічні фактори у формуванні правової бази продовольчої безпеки. Щоб уникнути ігнорування прав деяких груп людей, слід розрізняти право на їжу та продовольчу безпеку. Доступність, адекватність і стабільність є загальними елементами обох концепцій. Соціальна політика та системи соціального забезпечення відповідно до міжнародних зобов'язань держав є необхідними компонентами для ефективної реалізації права на харчування. Це, своєю чергою, дозволяє застосовувати такі підходи, які можуть розвинути сталість продовольчої безпеки як індивідуально, так і колективно.

Проведений нами у попередніх працях історичний аналіз свідчить, що розуміння суспільством потреби міжнародно-правового регулювання продовольчої безпеки відбулося у результаті історичних подій та розвитку міжнародних відносин [6]. Хронологічний метод, методи аналізу та синтезу дозволили узагальнити хід подій, що доводять безапеляційну потребу у такому регулюванні. Історичні передумови представлені нами у схемі (Рис. 1).

Дані дають підстави узагальнити й фактори за групами впливу. Найвагомішими були демографічні, економічні, політичні та екологічні групи факторів. Саме їх вплив, на нашу думку, і набував важливості у такій послідовності, призвівши в результаті до формування інституційних та нормативно-правових засад регулювання продовольчої безпеки в цілому, та права на продовольство, як її індивідуального рівня зокрема.

Рис. 1. Історико-логічна схема становлення міжнародного регулювання продовольчої безпеки

Джерело: розроблено автором.

Важливим фактором міжнародно-правового регулювання продовольчої безпеки є відокремлення від неї поняття «право на продовольство». Порівняльний аналіз свідчить про наявність різниці у самих концепціях. Міжнародно-правовий підхід стосується, у першу чергу, права на продовольство. У попередніх працях нами узагальнено джерела, що визначають право на продовольство на рівні з іншими правами людини [7]. Концептуально воно фокусується на індивідуальному рівні, щоб забезпечити доступ кожної людини до харчування, яке було б достатнім, безпечним та відповідало б іншим вимогам, необхідним для нормального існування. Продовольча ж безпека у своїх концептуальних засадах орієнтована на доступність виробництва та постачання; фізичний та економічний доступ до харчових продуктів, якість і безпечність продуктів, сталість та стійкість ланцюгів постачання [8].

Аналіз правової бази свідчить про відмінності у підходах регулювання права на продовольство (індивідуальний підхід, як і інших прав людини) та продовольчої безпеки (колективний підхід). У першому випадку обов'язковим стає юридичне закріплення. Тобто, виходячи з дефінітивних положень можемо зробити висновок, що продовольчою безпекою є врегульований стан, коли всі особи мають змогу реалізувати своє право на продовольство. З цього твердження випливає висновок, що міжнародно-правове регулювання продовольчої безпеки знаходиться у площі міжнародного права прав людини.

Спільність елементів доступності, адекватності та стабільності об'єднує продовольчу безпеку та право на продовольство. Обидві концепції визнають необхідність забезпечення рівного доступу до продовольства, його поживності та адекватності їй, звісно, гарантування на відповідному рівні. Право на продовольство не може бути гарантованим без стабільного забезпечення продовольчої безпеки [9]. Також, при цьому випливають класичні зобов'язання держави щодо прав людини: обов'язок поважати, захищати та забезпечувати це право, включно із заходами проти дискримінації, створенням відповідних політик та механізмів забезпечення доступу до продовольства [10].

Заходи, які держава обирає для забезпечення реалізації права на продовольство, мають бути достатньо гнучкими та універсальними, адже умови його здійснення істотно відрізняються залежно від рівня розвитку країни, соціально-економічних показників чи регіональних особливостей.

У 2004 році Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) підготувала, а згодом і затвердила Керівні принципи щодо підтримки реалізації права на продовольство у контексті національних систем продовольчої безпеки [11]. Цей документ підкреслює, що поступове забезпечення права людини на належне харчування неможливе без виконання державами відповідних зобов'язань у сфері прав людини, закріплених міжнародним публічним правом [12]. У цьому контексті доцільно звернутися

до положень Загального коментаря № 12 Комітету ООН з економічних, соціальних і культурних прав [13], де чітко визначені базові обов'язки держав – поважати, забезпечувати та захищати права людини, включно з правом на продовольство. Отже, право на продовольство накладає чіткі обов'язки на державу (поважати, захищати, забезпечувати), тоді як продовольча безпека передбачає чітко сплановані колективні дії урядів, міжнародних організацій і приватного сектору.

У трикомпонентній моделі реалізації права на продовольство ключове місце посідає рівень його захисту. Коли права людини чи спільноти порушуються, вони повинні мати доступ до дієвих механізмів відновлення справедливості, включно з міжнародними інструментами. Під такими механізмами розуміють мережу міжнародних органів та організацій [14], завданням яких є контроль за дотриманням стандартів прав людини та відновлення цих прав у випадках їх порушення.

Захист права на продовольство здійснюється через судові та позасудові засоби. Постраждалі мають право на відшкодування, яке може набувати різних форм – від реституції та компенсації до сатисфакції та гарантій неповторення [15]. Разом з тим, діє усталений принцип: перш ніж звертатися до міжнародних структур, необхідно використати всі національні можливості захисту.

Важливо, що міжнародні інституції діють незалежно від держав. Це пояснюється тим, що судові та квазісудові органи складаються з експертів, які виступають від власного імені, а не як делегати країн [16]. При цьому судові механізми передбачають розгляд справ у процесуальній формі, тоді як позасудові – зосереджуються на розгляді скарг чи аналізі поданих державами звітів.

Огляд наявних міжнародно-правових актів [6] дозволив визначити, що право на продовольство є юридичним зобов'язанням держав. При цьому продовольча безпека розглядається як політична та економічна категорія. Ці та інші відмінності нами систематизовані у Таблиці 1. Ефективна реалізація інтегрованої концепції сформує сталість у питанні продовольчого забезпечення на різних рівнях.

Відмінності, систематизовані нами у таблиці, доводять важливість розмежування концепцій права на продовольство та продовольчої безпеки. Особливої важливості розмежування набуває для уникнення ситуацій нехтування, чи уникнення державою своїх зобов'язань щодо реалізації прав людини. Окремі групи осіб можуть піддаватися порушенням їх права на продовольство за загального задовільного рівня продовольчої безпеки держави. Причинами порушень може бути дискримінація, бар'єри у доступі, нерівність тощо.

Нині три постійні судові інституції із захисту прав людини функціонують у межах своїх регіональних систем: Європейський суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини та Африканський суд з прав людини та народів [17]. Європейська конвенція про захист прав

Таблиця 1

Відмінності концепцій «право на продовольство» та «продовольча безпека» у міжнародному публічному праві

Характеристика	Продовольча безпека	Право на продовольство
Загальна природа концепції	Політична та економічна: координація спільних дій урядами, міжнародними організаціями, приватним сектором і громадянським суспільством	Юридична: міжнародне право прав людини
Фокус впливу	Системний підхід та колективні цілі	Індивідуальні цілі
Основне завдання	Зниження рівня голоду у світі та забезпечення стабільного доступу до продовольства всім категоріям осіб	Забезпечення доступу до продовольства як індивідуального фундаментального права людини
Рівень відповідальності суб'єктів відносин	Колективна відповідальність світової спільноти задля досягнення Цілей сталого розвитку	Державний обов'язок щодо окремих категорій осіб

Джерело: розроблено автором.

людини та основоположних свобод не містить положень щодо права на продовольство, тому його неможливо прямо відстоювати у Європейському суді. Водночас Міжамериканський суд захищає це право опосередковано, розглядаючи порушення суміжних прав. Логічним є припущення, що відмова у забезпеченні продовольством може становити загрозу для права на життя. Так, у справі 2006 року проти Уругваю було встановлено порушення права на життя корінного населення савхойамакса через відсутність доступу до земель, які традиційно належали їхній громаді й забезпечували її існування. Суд постановив не лише відновити право власності на ці території, а й тимчасово гарантувати громадам належне за кількістю та якістю продовольче забезпечення до моменту фактичного повернення земель [18]. Таким чином, даний прецедент ілюструє реальний механізм захисту права на продовольство.

Висновки. Право на продовольство займає провідне місце в системі міжнародного права прав людини, оскільки воно поєднує в собі як індивідуальні, так і колективні аспекти захисту фундаментальних прав людини. Результати дослідження доводять, що воно є базовим правом кожної людини, а отже, держава зобов'язана забезпечити доступ до адекватного продовольства. При цьому оскільки це право безпосередньо пов'язане з продовольчою безпекою, його реалізація також стає аспектом державної політики та колективної безпеки, що вимагає спільних зусиль міжнародної спільноти. Цей дуалізм зумовлює необхідність чіткого розмежування цих понять, щоб унеможливити на практиці уникання державами своїх зобов'язань щодо прав людини.

Аналіз історичних та правових аспектів свідчить, що розвиток концепції права на продовольство відбувався під впливом глобальних викликів. Зокрема, демографічних криз, збройних конфліктів, екологічних катастроф тощо. Це право не може бути реалізоване поза системою міжнародного співробітництва та без ефективного функці-

онування національних соціально-правових механізмів. Продовольча безпека виступає умовою, а право на продовольство – юридичною гарантією, що зобов'язує держави не лише формувати політику, а й нести відповідальність за її результативність.

Узагальнені матеріали підтвердили, що право на продовольство потребує комплексного підходу, в якому поєднуються міжнародні правові норми, національне законодавство, соціальна політика та практичні інструменти. При цьому важливим чинником залишається наявність ефективних механізмів захисту, включно з можливістю звернення до міжнародних інституцій. Практика функціонування регіональних судів засвідчує, що опосередкований захист права на продовольство також може бути відповідним шляхом до досягнення гідного рівня життя.

Таким чином, право на продовольство постає в межах правової категорії, яка передбачає комплексну відповідальність держави. Починаючи від законодавчого закріплення до практичної реалізації через системи соціального забезпечення. Його зміст виходить за рамки традиційного розуміння фундаментального права людини та охоплює питання рівності, недискримінації, доступу до ресурсів та відновлення порушених прав. За сучасних глобальних викликів особливого значення набуває інтегрований підхід, що поєднує соціальні, економічні та правові інструменти задля забезпечення сталості продовольчих систем.

Отримані результати підтверджують, що право на продовольство розглядається як юридичне зобов'язання. Це означає, що його невиконання створює загрозу окремим особам, державам та міжнародній безпеці в цілому. Подальші наукові дослідження доцільно присвятити пошуку ефективних моделей поєднання міжнародних стандартів захисту прав людини із національною політикою забезпечення продовольчої безпеки, а також розробці механізмів посилення ролі міжнародних інституцій у захисті цього права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Elver, H. Right to Food. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*. 2023. Vol. 36, Article number 21. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10806-023-09916-8>
2. Golay C. The Right to Food in Geneva: for a Just Transition Towards Sustainable Food Systems. *Le Droit À L'alimentation À Genève*. 2024. Academy briefing n°24. URL: <https://www.geneva-academy.ch/joomlatools-files/docman-files/Research%20Brief%20-%20Right%20to%20Food%20in%20Geneva%20-%20Golay%20-%202024.pdf> (date of request: September 15th, 2025).
3. Hassan M. S. A Legal Analysis of a Human Rights-Based Approach to Food Security for Orang Asli. *4th International Conference on Law Reform, KnE Social Sciences*. 2024. 9(1). PP. 1070 – 1081. DOI: <https://doi.org/10.18502/kss.v8i21.14822>
4. Cordova Montes R. D. Using International Human Rights Law to Address Hunger in the U.S., *6 Bus. Entrepreneurship & Tax L. Rev.* 1. 2022. Vol. 6. Iss. 2. URL: <https://scholarship.law.missouri.edu/betr/vol6/iss2/3> (date of request: September 15th, 2025).
5. Rule of Law for Food Systems Transformation: Policy Brief / International Development Law Organisation (IDLO). 2023. URL: https://www.idlo.int/sites/default/files/2023/other/documents/for_web_-_rule_of_law_for_food_systems_transformation.pdf (date of request: September 15th, 2025).
6. Волченко Н. В. Продовольча безпека як соціальне право: міжнародне визнання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 5. С. 294-298. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-5/65>
7. Волченко Н. В., Курило О. М. Міжнародно-правові засоби захисту права на продовольство та їх релевантність за поточних кліматичних змін. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 2. С. 183-186. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-2/40>
8. Актуальні проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки України: монографія за ред. В. Ю. Уркевича та М. В. Шульги. Харків, 2013. 326 с.
9. Право на достатнє харчування. Виклад фактів № 34 / ГО "Харківська правозахисна група". Харків, 2020. 60 с.
10. Pogge T. Are We Violating the Human Rights of the World's Poor? *Human Rights: Old Problems, New Possibilities*, edited by David Kinley, Wojciech Sadurski and Kevin Walton. Edward Elgar Publishing, 2013. P. 40–72.
11. Monshipouri M. (Ed.) *Why Human Rights Still Matter in Contemporary Global Affairs* (1st ed.). Routledge, 2020. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003022909>
12. Toebes B., Stronks K. Closing the Gap: A Human Rights Approach towards Social Determinants of Health. *European Journal of Health Law*. 2016. 23(5). P. 510 – 524. DOI: <https://doi.org/10.1163/15718093-12341402>
13. CESCR General Comment No. 12: The Right to Adequate Food (Art. 11). Adopted at the Twentieth Session of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, on 12 May 1999 (Contained in Document E/C.12/1999/5). URL: <https://www.refworld.org/pdfid/4538838c11.pdf> (date of request: September 15th, 2025).
14. Young L. M. Making Do or Moving Forward: An Assessment of Our Global Food System [review of Rethinking Food Systems: Structural Challenges, New Strategies and the Law]. *Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development*. 2015. 5(2). P. 201–203. DOI: <https://doi.org/10.5304/jafscd.2015.052.003>
15. Бисага Ю. М., Палінчак М. М., Белов Д. М., Данканич М. М. Міжнародні засоби захисту прав та свобод людини і громадянина. Ужгород: УжНУ, 2003. 57 с.
16. Sheeran S., Rodley S. N. (Eds.) *Routledge Handbook of International Human Rights Law* (1st ed.). Routledge, 2013. 808 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203481417>
17. Brander P., Witte L., Ghanee N., Gomes R., Keen E., Pinkeviciute J. *Compass. Manual for human rights education with young people*. 2nd edition, Strasbourg. 2023. 490 p. URL: <https://rm.coe.int/compass-2023-eng-final-web/1680af992c> (date of request: September 15th, 2025).
18. Langley W. (Ed.). *Encyclopedia of Human Rights Issues Since 1945* (1st ed.). Routledge, 1999. 424 p. ISBN: 1579581668.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.10.2025
Дата публікації: 29.10.2025